

Tutkijat pohtivat ilmiöpöydässä perhetaustan vaikutusta koulutuspolkuihin – teemoiksi nousivat väliinpuotoaminen ja valinnanvapaus

Onko perhetaustan vaikutus kouluttautumiseen kasvanut? Itsenäisyyden juhluvuoden lastensäätiö kutsui aihepiiriin perehtyneitä tutkijoita yhteisen pöydän ääreen pohtimaan, kuinka oppimisen polarisoitumista ja köyhyyden siirtymistä sukupolvelta toiselle voitaisiin estää.

Itsenäisyyden juhluvuoden lastensäätiön (Itla) Samalta viivalta – ratkaisuja lapsiperheköyhyyteen -ohjelman ensimmäinen ilmiöpöytäkeskustelu käytiin marraskuussa 2021. Keskustelu oli osa ohjelmassa sovellettavaa Ilmiökarta-menetelmää. Se on Sofin (Science Advice Initiative of Finland) kehittämä menetelmä luotettavien tietosynteesien toteuttamiseksi kompleksisista aiheista.

Tarkoitus oli pureutua köyhyyden ylisukupolviseen siirtymiseen kartoittamalla, mitä perhetaustan vaikutuksesta koulutuspolkuihin tiedetään ja mitä ei. Paikalla oli Samalta viivalta -ohjelman asiantuntijoiden **Tiina Ristikarin**, **Aapo Hiilamon** ja **Jaakko Helanderin** lisäksi kymmenen aihetta omista kulumistaan lähestyvää tutkijaa.

Samalta viivalta -ohjelman lopullisena tavoitteena on vähentää maamme lapsiperheköyhyyttä ja sen eriarvoistavaa vaikutusta.

KASVAVA JOUKKO VÄLIINPUOTOAJIA

Perinteisesti kouluttautuminen on ollut keino saavuttaa parempi sosioekonominen asema. Suomessa peruskoulu onkin pystynyt viime vuosikymmeniin saakka tasaamaan heikompien lähtökoh- tien vaikutusta koulumenestykseen. Viimeisimpien PISA-tutkimusten mukaan tässä on kuitenkin taannuttu ”normaaliin” eli OECD-maiden keskitasolle.

– Sosioekonomisesti heikommista taustoista tulevat oppilaat eivät enää menesty ”vastoin odotuksia” kuten aiemmin, PISA-tutkimuksen kansallinen tutkimusjohtaja **Arto Ahonen** toteaa.

– Niiden oppilaiden osuus on kaksinkertaistunut, joiden osaaminen on sitä luokkaa, ettei sillä pärjää jatko-opinnoissa. Perhetaustan vaikutus näkyy erityisesti poikien Pisa-tuloksissa.

Suomessa näyttäisi olevan kasvava joukko väliinpuotoajia, jotka solahtavat läpi hyvinvointivaltion turvaverkosta.

– Joskus huomataan vasta ammattioppilaitoksessa, että eihän tämä nuori osaa lukea. Miten tällainen voi olla edes mahdollista tässä mainiossa järjestelmässä?, Helsingin yliopiston erityispedagogiikan professori **Markku Jahnukainen** ihmettelee.

Pisa-tulokset ovat aiheuttaneet huolta vuodesta 2009 lähtien, mutta esimerkiksi opetushallituksen kansallisten arviointien mukaan oppimistulosten alamäki alkoi jo vuosituhatien vaihteessa, puolustusvoimien P-kokeen mukaan jo 1990-luvun puolivälissä.

SOSTE Suomen sosiaali ja terveys ry:n erityisasiantuntija **Aleksi Kaleniuksen** mukaan käännepiirteen ajankohdalla on merkitystä trendin syiden ymmärtämiseksi. Siitä on kuitenkin monia näkemyksiä, mikä heikosti menestyvien oppilaiden joukkoa on viime vuosikymmeninä kasvattanut.

– Hyviä Pisa-tuloksia selitettiin sillä, että meillä on hyvät koulut ja opettajat. Huonoja tuloksia selitetään sillä, että vanhempia ei kiinnosta ja lapset vaan roikkuvat älypuhelimilla, Kalenius veistelee.

SYSTEEMITASON MUUTOKSIA JA KOHDENNETTUJA INTERVENTIOITA

Syynä osaamisen polarisoitumiseen voi periaatteessa olla joko lähtökoh- tien eriytyminen tai varhaiskasvatuksen ja koulun aiempaa heikompi kyky tasata eroja. Viimeksi mainittuun on pyritty hiltain vaikuttamaan maksuttomalla varhaiskasvatuksella ja oppivelvollisuuden pidentämisellä. Jää nähtäväksi, häivyttävätkö nämä

”On monia näkemyksiä, mikä heikosti menestyvien oppilaiden joukkoa on viime vuosikymmeninä kasvattanut.”

toimet perhetaustan vaikutusta koulutuspolkuihin. Oletuksena on, että varhaiskasvatus parantaa erityisesti heikoista lähtökohdista ponnistavien lasten asemaa.

Helsingin yliopiston erityispedagogiikan professori **Pirjo Aunio** mukaan kotitaustan vaikutus näkyy esimerkiksi matemaattisten taitojen oppimisessa jo päiväkotiyksiköissä. Matematiikan heikko oppiminen taas yhdistyy koulupudokkuuteen. Kuitenkin tiedetään, että kierre voitaisiin katkaista varhaisilla interventioilla.

– Pelkkä systeemitaso, kuten varhaiskasvatus, ei riitä, vaan siihen pitäisi yhdistää kohdennettuja toimia, Aunio toteaa.

– Pedagogisilla interventioilla, jotka harjoittavat toiminnan- ohjausta ja varhaisia akateemisia taitoja, voitaisiin vähentää oppimisvaikeuksien ilmenemistä.

Periaatteessa kohdennetuilla interventioilla voidaan kaventaa alamarginaalia, eli heikoimmin pärjävien osuutta. Systeemitason muutoksilla, kuten varhaiskasvatuksen kehittämisellä tai oppivelvollisuuden pidentämisellä taas voidaan siirtää koko jakaumaa. Ihanteellisesti rakenteet pystyisivät sekä kannattelemaan suurta joukkoa että vastaamaan jokaisen lapsen tarpeisiin niin, että kaikki voisivat saavuttaa oman potentiaalinsa eikä kukaan joutuisi väliinpuotoajaksi.

JÄRJESTELMÄN AUKOT PITÄISI TILKITÄ SISÄLTÄPÄIN

Paljon parannettavaa on kuitenkin jopa siinä ensimmäisessä palvelussa, johon lapsi pääsee osalliseksi – jo ennen syntymäänsä.

– Niin kiusallista kun tämä onkin sanoa, meidän neuvolan upeus on myytti, Helsingin yliopiston nuorisolääketieteen dosentti **Silja Kosola** toteaa.

”Elintavat polarisoituvat ja fyysiset ja psyykkiset sairaudet ennustavat koulupudokkuutta.”

– Neuvolassa keskitytään liikaa fyysiseen terveyteen. Esimerkiksi oppimisvaikeuksia pääsee aivan liian paljon läpi, eikä psykososiaalisiin haasteisiin saa riittävästi tukea. Kouluterveydenhuollon osalta taas kukaan ei oikeastaan tiedä, tuottaako se terveyttä. Resursseja upotetaan vaikuttamattomiin toimiin, kuten skolioosin seulontaan koko ikäluokalta.

Elintavat polarisoituvat ja fyysiset ja psyykkiset sairaudet ennustavat koulupudokkuutta. Terveyden eriarvoisuus on tekijä, joka välittää perhetaustan vaikutusta koulutuslopputulemiin. Todelliset hyvinvointivajeet pitäisi kyetä tunnistamaan paremmin. Kosolan

Samalta viivalta -ohjelman ensimmäinen ilmiöpöytäkeskustelu käytiin Helsingin kaupunginmuseon nostalgisessa Kasari-tilassa kymmenen tutkijan voimin.

mukaan yksi nykyjärjestelmän ongelmista on perheen kohtaamien työntekijöiden vaihtuvuus, minkä vuoksi menetetään monta mahdollisuutta havaita riskit ajoissa.

– Lisäksi yhteistyötä ja tiedon liikkumista ammattiryhmien välillä pitäisi edelleen parantaa. Vain näin voitaisiin päästä kiinni siihen, onko lapsen ongelmien taustalla ADHD, liian levoton luokkaympäristö vai onko niin, ettei kukaan laita häntä kotona nukkumaan. Asioiden käsittely ei saa jäädä vain siihen, että laitetaan kotiin Wilma-viesti, Kosola painottaa.

Jokainen ammattikunta haluaisi lisää resursseja juuri omalle kentälleen. Kosola kuitenkin muistuttaa, että jos jotain lisätään, jostain täytyy myös vähentää. Oma pesä pitäisi siivota ensin, eli tarkastella kriittisesti oman ammattikunnan toimintaa ja palveluja.

Markku Jahnukainen on samaa mieltä:

– Pitäisi selvittää, mikä oikeasti on vaikuttavaa ja mikä ei. Palveluista pitäisi löytää ne aukot, joista voi pudota läpi.

TRENDI VAI HARHA: ONKO KOTITAUSTAN VAIKUTUS KASVUSSA?

Epäkohtien ruotimisen keskellä on hyvä muistaa, että sosioekonomiset erot ovat Suomessa edelleen verrattain pieniä.

– Suomi kuuluu niiden maiden joukkoon, joissa on vähiten lapsiköyhyyttä. Esimerkiksi Ruotsissa on paljon pahempi tilanne, psykologian emeritaprofessori **Lea Pulkkinen** muistuttaa.

– Suomessa yhtäläisten mahdollisuuksien ideaali toteutuu paremmin. Vanhempien ja lapsen koulutustaustat korreloivat vain heikosti.

Osa keskustelijoista kyseenalaistaa jopa sen, että yhteys olisi viime aikoina vahvistunut.

– Kehitystä on vaikea mitata, koska koulutustaso on samalla noussut, Valtion taloudellisen tutkimuskeskuksen tutkimusprofessori **Tuomas Pekkarinen** sanoo.

– Jos katsotaan tulodesiilipohjaisia vanhempien aseman mittareita, eriarvoisuus ei juuri ole kasvanut.

Myös Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen erikoistutkija **Outi Sirniön** mukaan osa indikaattoreista viittaa eriarvoisuuden kasvun, osa ei.

– Pitäisi saada koherentimpaa tietoa siitä, mitä on tapahtunut ja mitä syitä taustalta löytyy. Sitäkään ei tiedetä, miten nyt koulutuksessa tai oppimistuloksissa tapahtuneet muutokset tulevat heijastumaan nuorten työmarkkina-asemaan, Sirniö toteaa.

Kotitaustan vaikutus lapsen tulevaan pärjäämiseen riippuu siis pitkälti siitä, mitä mitataan ja miten.

– Kaksostutkimusten mukaan jaettu ympäristö on vain heikko koulutuksen pituutta määräävä tekijä. Sen sijaan koulupudokkuuteen sillä on suurempi vaikutus, sosiologian erikoistutkija **Hannu Lehti** Turun yliopistosta sanoo.

– Kaiken kaikkiaan vanhempien tulojen suora vaikutus lapsen koulutukseen on pieni, mutta toimeentulotuen asiakkuus kyllä ennustaa koulupudokkuutta.

MATERIA ITSESSÄÄN EI RATKAISE KAIKKEA

Ratkaisevaa lapsen syrjäytymisen kannalta ei ole vain materiaallinen niukkuus sinänsä, vaan suuri merkitys on myös niillä vanhempien heikkoon sosioekonomiseen asemaan kytkeytyvillä tekijöillä, jotka vaikuttavat vanhemmuuden käytänteisiin.

– Vuorovaikutus vanhempien kanssa on kaiken ytimessä. Siksi vanhemmuuden tukea ja tietoa lapsen kehityksestä pitäisi lisätä, Lea Pulkkinen toteaa.

Pulkkinen on huolissaan siitä, että vanhempien kohtaamasta valtavasta tietotulvasta huolimatta ei ole kenenkään vastuulla kertoa perusasioista, kuten ihmisen yhteenkuuluvuuden, kyvykkyyden ja

”Valinnanvapaus suosii niitä lapsia, joiden vanhemmat osaavat käyttää sitä lastensa parhaaksi.”

autonomian tarpeesta. Hänen mielestään esimerkiksi Kansallinen lapsistrategia ei huomioi vanhemmuutta riittävästi.

– On käsittämätön paradoksi, että lähes mitään palkkatyötä ei nykyisin saa ilman tutkintoa, mutta vanhemmuuteen ei ole minkäänlaista koulutusta. Mistä vanhempi saa mallin hyvään vanhemmuuteen, jos hän ei ole itse sellaista saanut kokea?, Pulkkinen pohtii.

Tarvitaan myös konkreettista tukea, jolla saadaan kohennettua vaikeissa oloissa elävien perheiden arkea. Turvattomuutta voi aiheuttaa esimerkiksi se, jos lapsi joutuu olemaan yksin lomien, viikonloppujen tai vanhemman iltavuorojen ajan, kuten yksinhuoltajaperheissä voi käydä.

PALVELUT PAIKKAAVAT, JOS VANHEMMAT EIVÄT OSAA VALITA LAPSEN PARHAAKSI

Kotiolot ovat jokaisella lapsella vääjäämättä erilaiset, mutta hyvinvointivaltion pitäisi pystyä kannattelemaan myös heikommalla lähtökohdalla saaneita. Kokonaiskuva kuitenkin puuttuu, miten ja missä määrin koulu voi muokata huono-osaisuuden siirtymistä sukupolvelta toiselle.

– Epidemiologit puhuvat vältettävissä olevista kuolemista. Samalla tavalla pitäisi miettiä, mikä on vältettävissä olevaa perhetaustan vaikutusta tai vältettävissä olevaa eriarvoistumista, Outi Sirniö kiteyttää.

Tuomas Pekkarinen muistuttaa, että periaatteessa vanhempien huono-osaisuuden vaikutusta lasten tulevaisuuteen voidaan vähentää kahdella tavalla: tarjoamalla resursseja, kuten tulonsiirtoja, tai kaventamalla valinnanvapautta. Valinnanvapaus kun suosii niitä lapsia, joiden vanhemmat osaavat käyttää sitä lastensa parhaaksi. Toiset lapset taas hyötyvät siitä, että joku muu tekee valinnan vanhempien puolesta. Valinnanvapauden kaventaminen tavallaan minimoi vanhempien mahdollisuuden tehdä katastrofaalisia virheitä.

– Oppivelvollisuuden pidentäminen on yksi pakkokeino. Tiedämme myös, että esimerkiksi peruskoulu-uudistus heikensi korrelaatiota vanhempien ja lapsen koulutustaustan välillä, Pekkarinen toteaa.

Paine valinnanvapauteen on kuitenkin kova ja esimerkiksi Ruotsissa sitä onkin viime vuosikymmeninä lisätty koulujärjestelmässä radikaalisti. Oppimisen erot eivät ole ainakaan kaventuneet.

Vaihtoehto pakkokeinoille voisi olla tuuppaus, eli hyvien valintojen tekeminen mahdollisimman helpoksi. Ei kuitenkaan ole ihan helppoa keksiä, miten valintaympäristöä voisi manipuloida niin, että se koituisi heikommista lähtökohdista ponnistavien eduksi.

KOKO PORUKAN TAUSTAT VAIKUTTAVAT

Suomessakin valinnanvapautta on kasvatettu esimerkiksi painotetun opetuksen erikoisluokilla. Niiden voi nähdä lisäävän segregatiota, kun hyväosaiset vanhemmat kannustavat lapsiaan esimerkiksi musiikki- tai luonnontiedeluokille.

– Pisa-tulosten perusteella meillä on maailman tasalaatuisimmat koulut, mutta koulujen sisällä sen sijaan on vaihtelua. Meillä ratkaisee paljon se, missä seurassa lapsi opiskelee. Oma perhetaustaa enemmän merkitystä on koko porukan perhetaustoilla, Arto Ahonen selventää.

Aleksi Kalenius on samaa mieltä luokan kokoonpanon merkityksestä:

– Suomessa ryhmä selittää isomman osan vaihtelusta kuin missään muussa Pohjoismaassa. Miksi esimerkiksi matematiikan perusteella valittu ryhmä pitää laittaa opiskelemaan muitakin aineita yhdessä?

Myös opettajissa on eroja, mutta opetuksen erojen vaikutuksista tiedetään vasta vähän.

– Mielenkiintoisia ovat **Hannu Rädyn** tutkimustulokset opettajien asenteista. Opettajat uskovat lahjakkuuden ideologiaan eli sisäsyntyisiin ominaisuuksiin koulumenestyksen selittäjinä vielä vahvemmin kuin muut korkeakoulutetut, Aleksi Kalenius pohtii.

Turun yliopiston sosiologian apulaisprofessori **Elina Kilpi-Jakonen** korostaa, että valinnanvapauden rajoittaminen ja koulutuksen tasa-arvoistuminen ei välttämättä johda ammattiasemaan perustuvaan sosiaaliseen liikkuvuuteen.

– Vaikka koulu pystyisi kaventamaan eroja, tämä ei välttämättä näy myöhemmin lasten työmarkkina-asemassa. Kansainvälisten tutkimustulosten mukaan hyväosaiset vanhemmat löytävät aina väyliä parantaa lastensa asemaa.

Vaikka perhetaustan yhteyden koulutuslopputulemiin usein väitetään olevan koulutuksen luonnonlaki, sen vahvuus vaihtelee maasta ja ajasta toiseen, eli siihen täytyy olla mahdollista vaikuttaa. Kouluissa ja muissa palveluissa voitaisiin tehdä paljon nykyistä enemmän vanhemmuuden puutteiden korjaamiseksi.

Konkreettisten keinojen pohdinta jatkuu varmasti Seuraavassa ilmiöpöytäkeskustelussa, jossa kohtaavat lapsiperhepalvelujen ammattilaiset. ●

Samalta viivalta -ohjelman tietosynteesit julkaistaan ohjelman verkkosivuilla (www.samaltaviivalta.fi).

Ohjelmasta lisää tässä lehdessä sivulla 11.

TIINA HUTTU
tiedeviestinnän asiantuntija
Itla